

ДИНАМІКА СТАНОВЛЕННЯ ГРАЛЬНОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

DYNAMICS OF ESTABLISHMENT OF GAMBLING BUSINESS IN UKRAINE

Манзюк В.В.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри господарського права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Заборовський В.В.,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права та процесу
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У статті досліджено особливість розвитку правового регулювання грального бізнесу як сфери господарювання. Так, гральний бізнес існував завжди, а тяга до азартних ігор не зменшувалася. В той же час і небезпека азартних ігор для соціуму усвідомлювалась в усі часи. В основу поширеності азартних ігор були закладені ймовірність легкого збагачення та азарт. Незважаючи на позитивний вплив грального бізнесу на державний бюджет, необхідність належного правового регулювання цієї сфери все ж не підлягає сумніву.

Наголошено на основних морально-ціннісних, економічних та медичних факторах, які зумовлюють необхідність державного регулювання в цій сфері. Це пояснюється тим, що кожна держава стоїть перед дилемою вибору – повної заборони азартних ігор як негативного соціального явища з метою збереження моральних цінностей у суспільстві, матеріального добробуту особи та здоров'я населення та розвитку держави, заснованої на ліберальних цінностях, а також великого доходу для наповнення державного бюджету.

Проаналізовано розвиток вітчизняного законодавства грального бізнесу. Зокрема, різка зміна обстановки на законодавчому рівні та бездіяльність органів державної влади у врегулюванні відносин у сфері грального бізнесу призвела до негативних наслідків. Оскільки така діяльність держави порушила не тільки права та свободи суб'єктів господарювання – організаторів грального бізнесу, але й призвела до тінізації ринку азартних ігор. Досліджуються основні положення новоприйнятого законопроекту про державне регулювання грального бізнесу в Україні.

Зроблено висновок про те, що правове регулювання грального бізнесу завжди було нестійким і мінливим, що залежало як від моральних цінностей суспільства, так і від економічної політики держави. Довгоочікуваний законопроект, прийнятий парламентом у першому читанні, може поставити Україну на один шлях з економічно розвинутими країнами, надавши належне правове регулювання сфері грального бізнесу. Проте прийнятий законопроект містить певні недоліки, які насамперед стосуються визначення поняття «азартних ігор» як основи грального бізнесу, що в подальшому може призвести до неправильної кваліфікації дій суб'єктів господарювання.

Ключові слова: гральний бізнес, азартні ігри, гемблінг, ризик, лудоманія.

The article explores the peculiarity of the development of legal regulation of the gambling business as a sphere of management. Yes, gambling has always existed, and the attraction to gambling has not decreased. At the same time, the dangers of gambling for society were also recognized at all times. And the probability of easy enrichment and excitement was based on the prevalence of gambling. Despite the positive impact of gambling on the state budget, the need for proper legal regulation of this area is still beyond doubt. Emphasis is placed on the basic moral, economic and medical factors that determine the need for state regulation of this field.

This is because each state faces a dilemma of choice: from one complete ban on gambling as a negative social phenomenon in order to preserve moral values in society, the material well-being of the individual and the health of the population, and on the other, the development of a state based on liberal values, as well as whether there is considerable income to fill the state budget. The development of the domestic legislation of the gambling business is analyzed. In particular, the dramatic change in the legislative environment and the inactivity of public authorities in regulating gambling relations have had negative consequences.

As such activity of the state violated not only the rights and freedoms of business entities – organizers of gambling business, but also led to the shadowing of the gambling market. The main provisions of the newly adopted draft law on state regulation of gambling in Ukraine are examined. It is concluded that the legal regulation of gambling has always been volatile and volatile, which depended on both the moral values of society and the economic policies of the state itself.

The long-awaited bill, adopted by Parliament in the first reading, could put Ukraine on one path with economically developed countries, providing proper legal regulation of the gambling industry. However, the draft law has certain shortcomings, which primarily relate to defining the very concept of gambling as the basis of gambling, which may in the future lead to incorrect qualification of the business entities.

Key words: gambling, gambling business, casino, risk, ludomania.

Постановка проблеми. Важливим елементом розвитку держави як демократичної є формування її правової системи на основі врахування різноманітних суспільних потреб. Однак дещо ускладненими є ситуації, коли потреби суспільства суперечать іншим усталеним догмам останнього. Така ситуація постала в суспільних відносинах у сфері грального бізнесу. Так, ліберальні демократичні цінності, які проголошує більшість держав, передбачають різноманітні права людини, серед яких є право вільно розпоряджатися своїм часом і власними коштами. Однак наслідки захоплення азартними іграми залишають помітний слід на усталених моральних традиціях суспільства.

Метою статті є дослідження динаміки розвитку законодавчого регулювання сфери грального бізнесу в Україні. Автори статті окреслили такі завдання: дослідити проблематику державного регулювання грального бізнесу через специфіку морально-ціннісних і медичних аспектів

цієї сфери; визначити динаміку становлення законодавства у сфері грального бізнесу в Україні; проаналізувати основні положення новоприйнятого законопроекту про державне регулювання грального бізнесу.

Стан опрацювання. Дослідженням інституту грального бізнесу як сфери господарювання займалася низка науковців. Окремі аспекти цього інституту можна відшукати у працях В.В. Висоцької, Г.М. Дюби, О.А. Іванова, Є.С. Ізюмова, А.Ш. Казбекова, А.А. Карпова, Д.Г. Мулявки, В.М. Опанасенко, Н.О. Петричко, С.В. Рябчук, Р.А. Севостьянова, А.В. Сохан, В.В. Шевцова та інших.

Виклад основного матеріалу. На різних етапах історії азартні ігри створювалися як порок, девіантна, кримінальна або криміногенна діяльність. Можливо, єдине, що було настільки ж повсюдним як азартні ігри, – це осуд цієї діяльності, особливість якої кидала постійну тінь на їх популярність. Протягом XX – початку XXI століття правовий статус

азартних ігор по всій земній поверхні слабшав і погіршувався у відповідь на зміну поглядів на відносини із суспільством. Азартні ігри сприймалися як суспільне невдоволення, аморальне, непристойне та криміногенне шахрайство з боку законодавця. Підробки, крадіжки і насильство – все це складало чорний список злочинів, пов'язаних з азартними іграми, і їх необхідно було скоротити за допомогою заборон [1, с. 1].

Протягом останніх десятиліть азартні ігри в західному світі трансформувалися з діяльності «сумнівної моралі» у досить прославлену тягу споживачів. Лібералізація і дерегулювання промисловості поряд із поширенням консюмеризму¹ сприяли поширенню азартних ігор як основного виду дозвілля. Це було підкріплено змінами культурного сприйняття, яке позиціонувало ризик як важливий організований принцип пізнього сучасного суспільства. Крім того, було вказано на соціальний перехід від ризикофобії до ризикофільної «культури казино», яка прославляє «переможців суспільства» та уникає тих, хто в ньому програє [1, с. 1].

Небезпека азартних ігор усвідомлювалася в усі часи. Адже не тільки багаті та забезпечені, але й менш заможні і навіть бідні класи населення досить легко піддаються пристрасті до азартних ігор і в погоні за легкою наживою приносять в жертву зароблені важкою працею гроші. Прямий обов'язок держави насамперед полягає в нагляді за тим, щоб такі ігри не відбувалися публічно та не привертали широкого кола осіб, не відбивалися негативно на матеріальному благополуччі населення [2, с. 299].

Однак інтерес до азартних ігор з боку держави був завжди. Він зумовлений необхідністю недопущення нестабільності в економічному обігу за рахунок переходу майна від однієї особи до іншої за рахунок отримання грошових коштів для бюджету у вигляді податків [3, с. 2]. Натепер у світі існує три моделі регулювання державою азартних ігор, які багато в чому залежать від ставлення населення до них:

1) повна заборона грального бізнесу, характерна для країн із жорсткими релігійними упередженнями щодо азартних ігор;

2) держава дозволяє лише деякі види азартних ігор і зосереджує весь гральний бізнес у спеціальних точках;

3) повна легалізація азартних ігор, але під жорстким контролем держави [4].

В Україні гральний бізнес зійшов із легального шляху у 2009 році. Передумовою такої різкої зміни у правовому регулюванні став інцидент в одному із залів ігрових автоматів, який призвів до загибелі кількох людей. Ця подія спричинила бурхливу реакцію населення. Вже на наступний день Міністерство фінансів України зупинило дію всіх 205 ліцензій на провадження організації діяльності з проведення азартних ігор [5].

Трагедія була масштабна та майстерно «презентована» народним депутатам України та всьому українському суспільству в якості остаточного переконливого аргументу на користь категоричної заборони грального бізнесу. Верховна Рада України в надзвичайно оперативному режимі прийняла Закон України «Про заборону грального бізнесу в Україні», який потім переконливо подолав вето Президента [6]. В результаті Україна втрачає 3,5 млрд гривень щорічно, які сплачувалися організаторами грального бізнесу до бюджету [7].

Абзац 1 пункту 4 Перехідних положень Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні» [8] передбачив покладення на Кабінет Міністрів України обов'язку розробити і внести на розгляд Верховної Ради України законопроект про діяльність з організації та проведення азартних ігор у спеціально відведених для цього гральних зонах. Проте державна влада протягом 10 років не могла належним

чином врегулювати діяльність з організації та проведення грального бізнесу, незважаючи на численні законопроекти, які надходили протягом цих років до законодавчого органу щодо врегулювання діяльності в цій сфері.

Вперше на захист прав суб'єктів господарювання – організаторів грального бізнесу – став Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), рішення якого є особливою формою прецеденту, що створюється наднаціональним органом і є обов'язковим для держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [9, с. 29]. Суд зазначив, що рішення, прийняті законодавчим органом, не можуть знаходитися поза контролем ЄСПЛ, який повинен ретельно вивчити аргументи, прийняті до уваги в процесі законодавчого процесу та які призводять до вибору, який був зроблений законодавчим органом, і визначити, чи був досягнутий справедливий баланс між конкуруючими інтересами держави і тими, кого безпосередньо зачіпають ці законодавчі зміни [10].

Так, у справі «ТОВ «Світ розваг» та інші проти України» [11] ЄСПЛ встановив низку порушень, пов'язаних із прийняттям Закону України «Про заборону грального бізнесу України». Так, зі скасуванням дії ліцензії на зайняття гральним бізнесом було порушено право власності організаторів такого бізнесу (порушення статті 1 Протоколу 1 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [12]), зокрема через відсутність компенсаційних заходів навіть щодо прямих витрат. Це пов'язано з тим, що припинення дії діючої ліцензії на ведення бізнесу було втручанням у право на мирне володіння майном, гарантоване статтею 1 Протоколу 1 до Конвенції.

Порушенням став і закороткий перехідний період для суб'єктів господарювання, який теоретично складав 40 днів. Кабінет Міністрів України в силу своїх повноважень зупинив дію ліцензії заявника, тому перехідний період для нього був взагалі відсутній. Це було посилено ще й тим фактом, що політика по відношенню до азартних ігор змінилася особливо швидко: минула політика більш жорсткого регулювання змінилася повною забороною всього за 2 місяці. Закон був оформлений як тимчасова заборона і потребував, щоб Кабінет Міністрів України надав пропозиції по регулюванню грального бізнесу, чого не було зроблено. Законопроекти, на які посиляється уряд [13; 14], є приватною ініціативою, і немає ніяких ознак того, що вони коли-небудь були підтримані владою. Невиконання обіцянки ввести це законодавство створило невизначеність, покладаючи додатковий тягар на компанію заявника. Неясна обіцянка, що цей захід буде тимчасовим і згодом буде замінений політикою обмежених ігрових зон, тільки додала елемент невизначеності в ситуацію та продемонструвала непослідовність у політиці внутрішньої влади.

Європейські стандарти, до яких прямує українське суспільство, вимагають чіткого правового регулювання всіх сфер життєдіяльності, щоб надати змогу пострадянським країнам боротися з підприємницькою політикою комунізму. З метою ж детінізації економіки необхідно створювати сприятливі умови для функціонування різноманітних форм бізнесу на законодавчому рівні [15, с. 121].

Окремі стандарти у сфері грального бізнесу були вироблені Європейським парламентом. Так, стаття 10 Директиви № 2005/60/ЄС передбачає, що держави-члени повинні передбачати, ідентифікацію клієнтів казино та проводити підтвердження їх особистості в разі, якщо вони купують чи обмінюють гральні фішки на суму 2000 євро або більше. Казино повинні бути ліцензованими для легального ведення бізнесу, а компетентні державні органи повинні мати розширені наглядові повноваження, зокрема можливість проводити інспекції на місці. Від організаторів згідно директиви вимагається, щоб бенефіціарні власники чи управляючі казино були підходящими та належними особами, які встановлюються національним

¹ Консюмеризм – рух, спрямований на захист прав споживачів; потурання надмірному споживанню ресурсів.

законодавством (як мінімум такими критеріями є необхідність захисту казино від неправомірного використання вказаними особами у злочинних цілях) [16].

Хоча Україна після проголошення своєї незалежності частково звільнилася від усталених соціалістичних цінностей, відчувши ліберальний смак свободи замість ефективного врегулювання суспільних відносин у сфері грального бізнесу, обрала здавалося б простіший шлях – його тотальної та різкої заборони. Як свідчить практика, підхід заборони щодо регульованих ним суспільних відносин вичерпав себе, є неефективним і не відповідає ані сучасним підходам у цій галузі, ані європейським тенденціям свободи підприємницької діяльності. Цій бізнес-галузі властиві прибутковість і певна суспільна шкідливість. Як показує практика розвинених країн, правове регулювання у вказаній сфері потребує збалансованого та комплексного підходу [17].

Проект Закону України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» [18] (далі – Законопроект), який був прийнятий у першому читанні, заклав підвалини для розвитку гральної індустрії, вивівши з тіні ринок грального бізнесу в країні та надавши нові можливості для суб'єктів господарювання у сфері розваг. Незважаючи на це, законопроект все ж залишив неврегульованими окремі питання в сфері грального бізнесу. Насамперед це стосується визначення поняття «азартних ігор» як будь-якої гри, умовою участі в якій є внесення гравцем ставки, що дає право на отримання виграшу (призу), наявність і розмір якого повністю або частково залежить від випадковості та/або знань і майстерності гравців (стаття 1 Законопроекту).

Слід зазначити, що під поняттям «азартних ігор» (від франц. – “jeux de hazard”) у більшості країн розуміють ігри, результати яких на протигагу комерційним виключно або головним чином залежать від випадку, а не від спритності чи майстерності гравців, якщо при цьому ставкою є предмет, до виграшу чи програшу якого учасники гри своїми коштами не можуть ставитися байдуже [2, с. 203–204]. В основі поширеності азартних ігор лежить азарт (стан, який викликає пристрасне захоплення гральним процесом, супроводжується підвищеною емоційною напругою) [19, с. 5] та ймовірність легкого збагачення.

Теорія ймовірності як необхідна ознака азартних ігор є частиною математики, яка вивчає залежність між ймовірностями різноманітних подій. Ймовірність появи однієї із декількох несумісних подій дорівнює сумі ймовірностей цих подій [20, с. 35]. Теорію ймовірності, застосовану до азартних ігор, ще називають «задачею про розосередження гравця» [21, с. 35], де також було сформовано «математичне очікування виграшу» [22, с. 85].

Та обставина, що виграш може залежати повністю або частково від знань і майстерності гравця, не може належати до характеристики азартної гри, а відрізняє азартні ігри від інших дій, пов'язаних із ризиком (що необхідно для кваліфікації діяльності при незаконному зайнятті гральним бізнесом).

Однією з причин посиленого державного регулювання грального бізнесу є побічний ефект від такої сфери індустрії – хвороба, зумовлена невгамовним захопленням, схильністю людини до азартних ігор – ігроманія, або лудоманія (від лат. “ludus” – «гра») [23, с. 299]. Десятий перегляд Міжнародного класифікатора хвороб під кодом F63.0 передбачає патологічну тягу до азартних ігор (pathological gambling). Суть цього розладу полягає в тому, що часті епізоди азартної гри, які домінують у житті пацієнта, йдуть у збиток соціальним, професійним, матеріальним і сімейним цінностям, обов'язкам останнього [24].

Стаття 7 Законопроекту передбачає, що до повноважень Комісії з розвитку та регулювання азартних ігор входить встановлення вимог щодо боротьби з вираженою ігровою залежністю (лудоманією). Членами такого органу можуть бути тільки особи, які мають освіту у сфері публічного управління та адміністрування, економічну або юридичну (частина 9 статті 6 Законопроекту), однак немає жодного члена та/або консультативного органу з медичною освітою (оскільки лудоманія є медичним захворюванням).

Окремі прогалини Законопроекту можуть викликати проблеми його правозастосування. Так, пункт 4 статті 16 Законопроекту передбачає заборону організатору азартних ігор надавати гравцю позики для участі в грі. Проте неврегульованим залишається питання щодо моменту, з якого особа набуває статусу гравця, та моменту виходу останнього з гри.

Можна припустити, що особа набуває статусу гравця з моменту прийняття ставки організатором (уповноваженою ним особою) і втрачає цей статус у момент добровільного виходу з гри або в разі закінчення грошових коштів (примусово). Організатори азартних ігор в обхід цієї норми можуть надавати позики «під розписку» без зазначення мети, наслідком чого може бути затягнення лудомана в «боргову кабалу» і настання всіх негативних наслідків від азартних ігор. Автори вважають, що в такому разі доцільно було б зазначити, що організатору азартних ігор забороняється надавати позику для участі в грі також особі, яка брала участь у цій же партії (роздачі). Хоча це положення не регулює перспективи надання позик для гри на автоматах. Таку аксіому вже повинен забезпечувати принцип відповідальності гри, обов'язковий для всіх учасників азартної гри.

Частина 6 статті 19 Законопроекту також передбачає, що якщо особа, незважаючи на заборону, взяла в грі участь, то така азартна гра щодо такої особи є нікчемною, а виплати цим особам організатором азартних ігор не здійснюються, надана виплата повертається. Проте яким чином врегулюватиметься ситуація, коли організатор азартних ігор знав про обмеження в участі особи і все рівно допустив її до гри або ж неналежним чином перевіряв достовірність даних особи? В такому разі доцільно було б передбачити не виплату грошових коштів особі в разі встановлення факту підrobки особистих документів або ідентифікаційної картки гравця (для осіб, які не досягли 21 року). Необхідно також встановити більш чітку дефініцію між особами, яким забороняється брати участь у грі (частина 3 статті 19 Законопроекту) та особами, які не допускаються до участі в грі (частина 5 статті 19 Законопроекту).

Висновки. Таким чином, правове регулювання грального бізнесу завжди було нестійким і мінливим, що залежало як від моральних цінностей суспільства, так і від економічної політики держави. В Україні законодавство в цій сфері отримало застій, що виявилось у відсутності правового регулювання в цій галузі протягом десяти років.

Довгоочікуваний законопроект «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор», прийнятий Парламентом у першому читанні, може поставити Україну на один шлях з економічно розвинутими країнами (наприклад за рахунок джанкет-турів), надавши належне правове регулювання сфері грального бізнесу. Проте прийнятий законопроект містить певні недоліки, які насамперед стосуються визначення поняття «азартних ігор» як основи грального бізнесу, що в подальшому може призвести до неправильної кваліфікації діяння суб'єктів господарювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Banks J. Online Gambling and Crime: Causes, Control and Controversies. London : Routledge, 2016. 200 p.
2. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона / под ред. И.Е. Андреевского. СПб : Семеновская Типо-Литография (И.А. Ефрона), 1890. Т. IA: А-Алтай. 495 с.
3. Ярмонова Е.Н., Федина Н.А. История развития правового регулирования игр и пари. *Современные проблемы науки и образования*. 2015. № 1. С. 16–18.
4. Беззуб І. Чи потрібна Україні легалізація грального бізнесу: думки експертів. *Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ*. 2020. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2218:chi-potribna-ukrajini-legalizatsiya-gralnogo-biznesu&catid=8&Itemid=350 (дата звернення: 25.03.2020).
5. Про зупинення дії ліцензій Міністерства фінансів України на провадження організації діяльності з проведення азартних ігор : Наказ Міністерства фінансів України від 08.09.2009 № 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0650201-09> (дата звернення: 25.03.2020).
6. Пояснювальна записка до проекту Постанови Верховної Ради України «Про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування обставин, висвітлених у засобах масової інформації, щодо порушень, допущених у ході досудового слідства та судового розгляду справи про пожежу в залі гральних автоматів у Дніпропетровську, яка сталася 7 травня 2009 року та призвела до загибелі 9 осіб» від 22.10.2010 р. № 7287. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=38833 (дата звернення: 25.03.2020).
7. Пропозиції Президента України до Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні» від 13.05.2009 № 4268. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=34855 (дата звернення: 25.03.2020).
8. Про заборону грального бізнесу в Україні : Закон України від 15.05.2009 № 1334-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 38. Ст. 536.
9. Новіков Д.В. Захист права власності Європейським судом з прав людини: досвід для правової системи та судової практики України : дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2018. 211 с.
10. Judgment of the European Court of Human Rights in the case “Garib v. the Netherlands” on November 6, 2017 (Application № 43494/09). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-177406> (дата звернення: 25.03.2020).
11. Judgment of the European Court of Human Rights in the case “Svit Rozvag, TOV and Others v. Ukraine” on June 17, 2019 (Application № 13290/11). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-193994> (дата звернення: 25.03.2020).
12. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20.03.1952. Рада Європи. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. Ст. 2372.
13. Про детінізацію ринку азартних ігор та забезпечення доходами бюджету з метою виконання соціальних зобов'язань : Проект Закону України від 11.12.2015 № 3632. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57390 (дата звернення: 25.03.2020).
14. Про детінізацію ринку азартних ігор та забезпечення доходами бюджету з метою виконання соціальних зобов'язань : Проект Закону України від 12.05.2016 № 4663. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59089 (дата звернення: 25.03.2020).
15. Молчанов Д. Удосконалення адміністративно-правового регулювання фінансового контролю та моніторингу як засобів протидії тінізації економіки України з урахуванням міжнародного досвіду. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10. С. 117–122.
16. Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council on the prevention of the use of the financial system for the purpose of money laundering and terrorist financing. *Official Journal of the European Union*. 2005. L 309/15.
17. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» від 18.12.2019 № 2285-д. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67682 (дата звернення: 25.03.2020).
18. Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор : Проект Закону України від 18.12.2019 № 2285-д. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67682 (дата звернення: 25.03.2020).
19. Шевцов В.В. Карточная игра в России (конец XVI – начало XX в.): история игры и история общества : монография / под ред. А.Н. Жеравина, Э.Л. Львова. Томск : Томский государственный университет, 2005. 244 с.
20. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона / нач. под ред. И.А. Андреевского; продолж. под ред. К.К. Арсеньева. СПб : Издательское дело, 1901. Т. XXXIIA: Тай-Термиты. 203 с.
21. Гнеденко Б.В. Курс теории вероятностей. 6-е изд., перераб. и доп. М. : Наука, 1988. 445 с.
22. Бернулли Я. О законе больших чисел / пер. с лат. Я.В. Успенского; под общ. ред. Ю.В. Прохорова. М. : Наука, 1986. 176 с.
23. Иванова О.А. Азартные игры как угроза общественной нравственности. *Молодой учёный*. 2013. № 9(56). С. 299–302.
24. International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems 10th Revision. *World Health Organization*. 2016. URL: <https://icd.who.int/browse10/2016/en#/F63.0> (дата звернення: 25.03.2020).